

TALABALIK DAVRIDA KASBIY IDENTIFIKATSIYANI NAMOYON BO'LISHIGA KASBIY TAYYORGARLIKNING TA'SIRI

*Ergasheva Dilorom Hamidullayevna,
Namangan davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Maqolada talabalik davrida kasbiy identifikatsiyani shakllanishi muammosiga doir nazariy manbalarning tahlillari bayon qilingan. Dastlab kasbiy tayyorgarlik muammosining mazmuni, uning tarkibiy komponentlari, kasbiy ma'lumot bilan aloqadorligi masalalari ochib berilgan. Shuningdek, kasbiy identifikatsiyani namoyon bo'lishiga kasbiy tayyorgarlikning ta'siri empirik jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: shaxs, talabalik davri, kasb, kasbiy identifikatsiya, kasbiy ma'lumot, kasbiy tayyorgarlik, kasbga yo'naltirish, avtonomlik, axborotga egalik, qarorlar qabul qilish, rejalashtirish, emosional munosabat.

ВЛИЯНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ НА РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПЕРИОД СТУДЕНЧЕСТВА

*Эргашева Дилором Хамидуллаевна,
Наманганский государственный университет, исследователь*

Аннотация. В статье представлен анализ теоретических источников по проблеме формирования профессиональной идентичности в студенческий период. Сначала раскрывается содержание проблемы профессиональной подготовки, ее структурные компоненты, вопросы связи с профессиональной информацией. Также эмпирически проанализировано влияние профессиональной подготовки на проявление профессиональной идентичности.

Ключевые слова: личность, студенческий период, профессия, профессиональная идентичность, профессиональная информация, профессиональная подготовка, карьерная ориентация, самостоятельность, владение информацией, принятие решений, планирование, эмоциональный отношение.

THE EFFECT OF PROFESSIONAL TRAINING ON THE APPEARANCYE OF PROFESSIONAL IDENTITY DURING STUDENT PERIOD

*Ergasheva Dilorom Hamidullayevna,
Namangan State University, independent researcher*Abstract

Abstract. The article describes the analysis of theoretical sourcyes on the problem of formation of professional identity during the student period. First of all, the content of the problem of professional training, its structural components, issuyes of connection with professional information are revealed. Also, the effect of professional training on the manifestation of professional identity was empirically analyzed.

Key words: personality, student period, profession, professional identity, professional information, professional training, careyer guidancye, autonomy, information ownership, decision-making, planning, emotional response.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim siyosatining muhim maqsadlaridan biri yosh avlodni har tomonlama barkamol insonlar qilib tarbiyalashdir. Albatta, barkamol inson deganda ma'naviy jihatdan yetuk o'z vatanining tarixi, buguni va kelajak uchun qayg'uradigan, shuningdek, jamiyatning iqtisodiy taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shish ishtiyoqida yonib yashaydigan shaxsni tushunish bugungi kun talablariga mos keladi. Lekin ushbu tushunchaga tahliliy yondoshsa, uning naqadar serqirra va har tomonlama

umuminsoniy qadriyatlarga mos kelishini idrok etish mumkin.

Ma'lumki, har qanday shaxs kasb tanlash jarayonida mazkur sohaga taalluqli ma'lumotlar zahirasiga ega bo'lishi talab qilinadi. Bu jarayon albatta, kasbga yo'naltirish ishlari negizida tashkil qilinadi va amalga oshiriladi. Ayniqsa yoshlarni kasbiy bilim, tasavvurini boyitishda ongli kasb tanlashlarida kasbiy ma'lumotning o'rni beqiyosdir.

Kasbiy ma'lumot bilan ta'minlanganlik shakllari –kasbiy axborotga egalik qilish shunday yo'lga qo'yilishi kerakki, bunda o'quvchilar kasb haqida kerakli bilimlarga ega bo'lsinlar hamda keyinchalik shu bilimlar kasbiy jihatdan o'zini o'zi aniqlash chog'ida asos bo'lib xizmat qilsin. O'quvchilar tomonidan istalgan axborotga xususan, kasbiy yo'nalgan xarakteridagi axborotga egalik ma'lum bir shartlarga rioya qilingandagina samarali bo'ladi. Birinchidan o'quvchilarda kasbiy axborotli materialni idrok qilishga ijobiy munosabatni shakllantirish lozim. O'quvchilar uchun taklif etilayotgan ma'lumotlar ular uchun tushunarli bo'lishi lozim. Ma'lumotli material ham mazmunan ham shaklan o'quvchilarning yosh va ta'lim olish xususiyatlarini hisobga olgan holda berilishi kerak. Ma'lumotni berishda maxsus terminalogiya yoki texnologik ma'lumotlar haddan ziyod ko'p bo'lmasligi ma'qul, chunki u tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin. Ikkinchidan o'quvchilarda kasbga nisbatan ongli adekvat munosabatni shakllantirish uchun axborotni to'g'ri yetkazish lozim. U nafaqat tushunarli balki ob'ektiv bo'lmog'i lozim.

Kasbiy ma'lumotni samarali amalga oshirish uchun kasbga yo'naltiruvchi psixolog quyidagilarga amal qilishi kerak:

- hududning kadrlarga bo'lgan hamda ishlab chiqarishning kelajakdagi va hozirgi kun talablarini bilish;

- ma'lumotli materiallarni zamonaviy tarzda tayyorlash ya'ni o'quv qo'llanmala, kasbga yo'naltirish varoqlari va boshqalar.

- kasbiy yo'nalganlik bo'yicha tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxatiga ega bo'lish.

Kasbiy ma'lumotga ega bo'lish doirasida o'quvchilar bilan quyidagi tadbirlar tizimini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir:

- mehnat bozoridagi talab va takliflar munosabati;

- faoliyat turlarining kelajakda rivojlanishi;

- asosiy kasb va mutaxassisliklar bo'yicha ishlash xarakteri;

- mehnat sharoitlari va ish haqi;

- mutaxassis tayyorlovchi muassasalari va xodimlarni tayyorlash marakazlari [12].

Kasbiy tayyorgarlik deganda "faoliyatning ma'lum bir sohasidagi ishlarni bajarishga imkon beradigan maxsus bilim, ko'nikma va malakalar majmui tushuniladi. Kasbiy tayyorgarlik mehnat jarayonida, malaka oshirish tizimida va o'z-o'zini tarbiyalash orqali takomillashtiriladi [1]. Oliy ta'lim tizimida barcha kasblar bo'yicha malakali mutaxassislarni tayyorlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni ta'lim oluvchilarning individual va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida talabalar ham nazariy, ham ishlab chiqarish mashg'ulotlaridan o'tadilar, shundan so'ng ular amaliy mashg'ulotlarga yuboriladi. Kasbiy ta'lim va kasbiy mahoratni rivojlantirish bosqichlarining birligi kuzatiladi. Haqiqatdan ham kasbiy tayyorgarlik jarayoni va natijalari bitiruvchining kelajakdagi kasbini va kelajakdagi kasbiy faoliyatini qabul qilishga tayyorligiga ta'sir qiladi.

Talabalarni kasbiy tayyorlash masalalari bilan quyidagi olimlar shug'ullangan: P.I.Pidkasisti [6], I.P.Podlasy [1], L.M.Mitina [5]. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligining uzluksizligi, bosqichlari va darajalari g'oyasini A.K.Markova [4], L.S.Podimova [8], V.P.Sergeyeva [9] va boshqalar kabi tadqiqotchilar ko'rib chiqdilar.

Zamonaviy fanda “kasbiy tayyorgarlik” tushunchasi quyidagi ta’riflar bilan ifodalanadi:

- talabalarining muayyan faoliyatni yoki ish guruhini bajarish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni egallashini jadallashtirishga qaratilgan kasbiy ta’lim tizimi [6];
- faoliyatning muayyan sohasidagi ishlarni bajarishga imkon beruvchi bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash jarayoni.

Maqsad talabalar tomonidan ma’lum bir ish yoki ish guruhini bajarish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni o‘zlashtirishni tezlashtirishdan iborat bo‘lib, bu talabaning bilim darajasini oshirishni nazarda tutmaydi [4].

Kasbiy tayyorgarlikni yanada oqilona tushunish “shaxsning shakllanishini ta’minlaydigan tashkiliy-pedagogik chora-tadbirlar tizimi - kasbiy yo‘nalish, bilim, ko‘nikma, qobiliyat va kasbiy tayyorgarlik” [7]. Ushbu nuqtai nazarga asoslanib, biz pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarining kasbiy tayyorgarligini yaxlit pedagogik tizim sifatida ko‘rib chiqamiz, uning faoliyati pedagogik faoliyat uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish, kasbiy va shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan rivojlanish asosida kelajakdagi o‘qituvchining shaxsini rivojlantirish uchun sharoit yaratish, pedagogik faoliyatning samaradorligi kabilarni o‘z ichiga oladi. Ushbu konsepsiyani aniqlashda biz tizimni yaxlitligini u yoki bu tamoyil asosida ichki tashkil etilgan deb tushunishdan kelib chiqdik. Unda barcha elementlar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular atrof-muhit sharoitlari va boshqa tizimlarga nisbatan yagona narsa sifatida harakat qilishadi [11] va pedagogik tizim bir-biriga bog‘liq bo‘lgan tarkibiy tuzilmalar to‘plami sifatida yaxlit pedagogik jarayonda faoliyat ko‘rsatayotganlarni rivojlantirishning yagona ta’lim maqsadi bilan birlashtirilgan komponentlari sanaladi [10].

Kasbiy tayyorgarlik tizimining tarkibiy tahlili uning mazmunini, yaxlit xususiyatini aks ettiruvchi va maqsadiga erishishga hissa qo‘shadigan tayyorgarlik turlarini ajratish orqali ochib berishni belgilaydi. Oliy ta’lim talabalarini bo‘lajak kasbiy faoliyatga tayyorlashning mazmuniy jihati o‘zaro bog‘langan va o‘zaro aloqador bo‘lib, ko‘rinayotgan tizimning samarali faoliyat yuritishini ta’minlaydigan axloqiy-psixologik, uslubiy, nazariy va amaliy tayyorgarlik kabi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi.

Oliy ta’lim talabalarining kasbiy tayyorgarligining zarur tarkibiy qismi kelajakdagi o‘qituvchi shaxsining kasbiy va pedagogik yo‘nalishini shakllantirishni o‘z ichiga olgan axloqiy va psixologik tayyorgarlikdan iborat. Ta’limning ushbu turi bo‘lajak o‘qituvchilarning qadriyat yo‘nalishlarini rivojlantirish, o‘qituvchilik kasbiga qiziqish, kasbiy va shaxsiy muhim fazilatlar bilan bog‘liq.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlash tizimining bir qismi sifatida uslubiy komponentni ajratib ko‘rsatish, B.S.Gershunskiy ta’kidlaganidek, pedagogik tizimni shakllantirish uchun pedagogikada empirik va uslubiy bilimlarning fan ichidagi integratsiyasi zarur. Haqiqatdan ham pedagogik faoliyatning to‘liq sikli, o‘quv va tarbiyaviy jihatni hisobga olgan holda, quyidagi umumlashtirilgan sxema bo‘yicha rivojlanadi: amaliyot (kirish darajasi) - nazariy bilim (nazariya) - uslubiy bilim (metodologiya) – amaliyot (ma’lum bir sikl uchun yakuniy daraja) [2].

Oliy ta’lim talabalarini o‘qitishning muhim vazifasi ularni zamonaviy pedagogik nazariya bilan tizimlashtirish va umumlashtirishning yuqori darajasida qurollantirishdir. Bu oliy ta’lim o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirish, o‘qitish va tarbiyalash qonuniyatlari, yaxlit pedagogik jarayonning mohiyati va tamoyillarini bilishni o‘z ichiga oladi. Yaxlit pedagogik jarayonning maqsad va vazifalari, oliy ta’lim jarayonining mohiyati, mazmuni, tamoyillari, shakllari va usullari to‘g‘risidagi, pedagogikada integratsiyalashgan nazariy bilimlar o‘qituvchining kasbiy faoliyatining asosini tashkil qiladi. Bu pedagogik kadrlar tayyorlash tizimida talabalarni nazariy tayyorlashning ahamiyatini belgilaydi. Talabalarni

pedagogik faoliyatga tayyorlashning uslubiy jihatini tavsiflashda quyidagilarni qayd etish lozim. Agar metodologiyani faoliyat dasturlarini yaratishga qaratilgan nazariy asos deb hisoblasak [3], u holda uslubiy faoliyat maxsus uslubiy fanlar doirasidagi faoliyat bo‘lib, ma’lum bir fanning standartlariga bo‘ysunadigan, ularni o‘zgartirishga emas, balki yangi narsalarni - yangi usullar va uslublarni egallashga qaratilgan maxsus ilmiy faoliyat sifatida amalga oshiriladi. Shuningdek, ma’lum bir metodologik intizom yo‘llari uchun paradigmatic bo‘lgan ilmiy tadqiqot vositalarini qamrab oladi [3]. Oliy ta’lim talabalarining kasbiy tayyorgarligi nafaqat nazariya, balki o‘quv jarayonini amalga oshirish usullari bilan qurollantirishni ham nazarda tutadi.

Shu bilan birga, ta’lim jarayoni metodikasini o‘zlashtirish pedagogik tayyorgarlikka organik ravishda kiritilgan bo‘lsa, o‘quv jarayonini amalga oshirishga tayyorgarlik tanlangan mutaxassislik bo‘yicha aniq ilmiy fanni o‘qitish metodikasini o‘zlashtirish bilan bog‘liq. Bunday holda, xususiy metodologiyalarni faqat nazariy qoidalarni boshqa fanlardan ularni amaliy qo‘llash darajasiga o‘tkazishni amalga oshiradigan sof amaliy fanlar yoki maxsus ilmiy va psixologik-pedagogik bilimlarni umumlashtiradigan fanlar sifatida ko‘rib chiqish noto‘g‘ri bo‘ladi. Turli tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, bo‘lajak o‘qituvchilarning uslubiy tayyorgarligi ta’lim va tarbiyani tashkil etish shakllari, usullari va metodlari haqidagi bilimlar to‘plami bilan belgilanadi [1]. Pedagogik jarayonning tuzilishini, shuningdek, metodologiya darajalari bo‘yicha falsafiy qoidalarni hisobga olgan holda, biz uchun ushbu turdagi treningga integral pedagogik jarayonni amalga oshirish vositalari, shakllari va usullari haqidagi bilimlarni kiritish maqsadga muvofiq ko‘rinadi. Oliy ta’lim talabalarini o‘qitish tizimining yana bir tarkibiy elementi amaliy tayyorgarlikdir. Bilimlarni o‘zlashtirishni amaliyotda qo‘llash, o‘qituvchilik faoliyatini amalga oshirish ko‘nikma va malakalarini shakllantirish bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bo‘lajak o‘qituvchilarning amaliy tayyorgarligiga asos bo‘ladi.

Shunday qilib, oliy ta’lim talabalarini kasbiy tayyorlash tizimining tuzilishida quyidagi tarkibiy qismlar mavjud: axloqiy-psixologik, uslubiy, nazariy, uslubiy va amaliy tayyorgarlik. Ushbu tarkibiy qismlar pedagogik faoliyatga tayyorlik fenomenining yaxlit xususiyatini va uning tarkibiy qismlarining dialektik o‘zaro bog‘liqligini aks ettiradi. Bu ularni oliy ta’lim talabalarining kasbiy tayyorgarligi tizimini saqlab qolish va rivojlantirish uchun zarur va etarli deb hisoblash uchun asos vazifasini o‘taydi.

1-jadval

1-kurs talabalarida kasbiy tayyorgarlik va kasbiy identifikatsiya o‘rtasidagi aloqadorlik

Kasbiy tayyorgarlik turlari	Noaniq kasbiy	O‘z ixtiyoriga mos bo‘lmagan	Tanlov inqirozi	Shakllangan
Avtonomlik	-0,26**	- 0,24**	0,002	0,31**
Axborotga egalik	-0,14	-0,09	0,08	0,18*
Qarorlar qabul qilish	-0,20**	- 0,29**	0,14	0,29**
Rejalashtirish	-0,22**	-0,15*	0,15	0,25**
Emosional munosabat	-0,20**	- 0,24**	-0,04	0,29**

Jadval natijalariga ko'ra, avtonomlik noaniq kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,26$; $p\leq 0,01$), o'z ixtiyoriga mos bo'lmagan (majburiy qabul qildirilgan) kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,24$; $p\leq 0,01$) qarama-qarshi yuqori darajada ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi ma'lum bo'ldi. Unga ko'ra, talaba shaxsining kasb tanlash jarayonida avtonomlikning kuchli darajada namoyon bo'lishi ularda kasb bilan bog'liq hayotiy tasavvurlarni shakllanmaganligi, o'z oldilariga maqsadni qo'yimaganligi hamda tanlovni boshqalarning ta'siri natijasida amalga oshirmasliklari ma'lum bo'ldi. Ayniqsa, 1-kurs talabalarida kasbiy tayyorgarlikda avtonomlikni rivojlanganligi shakllangan kasbiy identifikatsiya bilan ($r=0,31$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi ma'lum bo'ldi. Natijalardan ko'rinadiki, avtonomlikning ortishi ularda kasb tanlash bo'yicha anglangan maqsadga ega ekanligi hamda mustaqil qaror qabul qilishning tarkib topganligi bilan izohlanadi. Shuningdek, talabalik davrida kasbiy tayyorgarlik tanlov inqirozi bilan o'zaro bog'liq bo'lmasdan mustaqil hodisa ekanligi ma'lum bo'ldi.

Metodika natijalariga ko'ra, axborotga egalik shakllangan kasbiy identifikatsiya bilan ($r=0,18$; $p\leq 0,05$) ahamiyatli aloqadorlikka ega ekanligi kuzatildi. Unga ko'ra, talaba shaxsida tanlagan kasbiga nisbatan axborotga ega bo'lishi, ularda kelajakdagi kasbiga nisbatan kasbiy reja va qarorlarni tarkib topganligi bilan tavsiflanadi. O'z navbatida talabalik davrida axborotga egalik noaniq kasbiy identifikatsiya, o'z ixtiyoriga mos bo'lmagan (majburiy qabul qildirilgan) kasbiy identifikatsiya, kasbiy identifikatsiya tanlov inqirozi bilan o'zaro bog'liq bo'lmasdan alohida komponent ekanligi aniqlandi.

Metodika natijalariga ko'ra, talabalik davrida tanlagan kasbiga nisbatan qarorlar qabul qilish noaniq kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,20$; $p\leq 0,01$) o'z ixtiyoriga mos bo'lmagan (majburiy qabul qildirilgan) kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,29$; $p\leq 0,01$) qarama-qarshi ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi kuzatiladi. Unga ko'ra, talaba shaxsida tanlagan kasbiga nisbatan adekvat qarorlarni qabul qilish ularda kasb to'g'risidagi tasavvur, tushunchani shakllanganligi hamda unga atrofda insonlarning ta'siri kuchli emasligini ko'rsatadi. Shuningdek, talabalik davrida qarorlar qabul qilish shakllangan kasbiy identifikatsiya bilan ($r=0,29$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi qayd etiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, rejalashtirish noaniq kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,22$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada o'z ixtiyoriga mos bo'lmagan (majburiy qabul qildirilgan) kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,15$; $p\leq 0,05$) ahamiyatli qarama-qarshi aloqadorlik mavjudligi ma'lum bo'ldi. Ta'kidlash kerakki, talaba shaxsida kasb tanlash jarayonini rejalashtirishning ortishi kasbiy tasavvurlarni noaniqligi, kelajakdagi kasbiy faoliyat haqida bilimlarini yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan izohlanadi. Shuning bilan birga rejalashtirish shakllangan kasbiy identifikatsiya bilan ($r=0,25$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi qayd etildi. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, talaba shaxsida kelajakdagi kasbiy faoliyati bilan bog'liq masalalarni rejalashtira olishi ularda kasbiy rejalarni aniq va maqsadga muvofiq ravishda rivojlanishi bilan tavsiflanadi.

Empirik tadqiqot natijalariga ko'ra, emosional munosabat noaniq kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,20$; $p\leq 0,01$), o'z ixtiyoriga mos bo'lmagan (majburiy qabul qildirilgan) kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,24$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada qarama-qarshi aloqadorlikka ega ekanligi qayd etildi. Natijalardan ko'rinadiki, talabalik davrida tanlagan kasbiga nisbatan emosional munosabatni tarkib topganligi ularda kasblar haqidagi tasavvur va tushunchalarni passiv darajada rivojlanishiga olib keladi. Ayniqsa, talabalik davrida tanlagan kasbiga nisbatan emosional munosabat shakllangan kasbiy identifikatsiya bilan ($r=0,25$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada ahamiyatli aloqadorlikka ega ekanligi qayd etildi. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, talabalik davrida tanlagan kasbiga nisbatan emosional munosabatni shakllanishi ularda mustahkam kasbiy qaror va rejalarni tarkib topganligi

bilan tavsiflanadi.

Keltirilgan fikrlardan ko‘rinadiki, talabalik davrida kasbiy identifikatsiyani shakllanishiga kasbiy tayyorgarlik ta’siri masalasi empirik jihatdan o‘rganilganlik masalasiga bag‘ishlanadi. Shunga muvofiq quyidagi xulosalarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘lamiz:

-kasbiy identifikatsiyaning shakllanishi talabalik davrida tanlagan kasbi bilan bog‘liq tasavvur, tushunchalarga ega ekanligi bilan belgilanadi;

-talabalik davrida kasbiy identifikatsiyaning namoyon bo‘lishida kasbiy tayyorgarlikning ta’siri muhim ahamiyatga ega ekanligi kuzatiladi;

-talabalik davrida kasbiy identifikatsiya va kasbiy tayyorgarlik o‘rtasida differensial ahamiyatli aloqadorlik qayd etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О. А. Абдуллина. М.: Просвещение, 1990. 141 с.

Гершунский Б. С. Методологические проблемы прогнозирования развития педагогической науки. Б. С. Гершунский // Методологические проблемы современной педагогической науки и практики: межвуз. сб. науч. тр. Челябинск: Изд-во ЧГПИ, 1988. 114

Иткин И. Э. Способы усложнения программ деятельности / И. Э. Иткин // Проблемы методологии науки. Новосибирск: Наука, 1985.

Маркова А. К. Психология профессионалиста / А. К. Маркова. М., 1996. 308 с.

Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал (психологические проблемы) / Л. М. Митина. М.: Дело, 1994. 216 с.

Пидкасистый П. И., Портнов М. Л. Искусство преподавания / П. И. Пидкасистый, М. Л. Портнов. М., 1998. 184 с.

Подласый И. П. Педагогика. Новый курс [Текст]: учеб. для студ. пед. вузов: в 2 кн. / И. П. Подласый. М.: ВЛАДОС, 2000. Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. 576 с.

Подымова Л. С. Теоретические основы подготовки учителя к инновационной деятельности [Текст]: дис. д. п. н. / Л. С. Подымова. М.: МГЛУ, 1996. С. 290.

Сергеева В. П. Управление образовательными системами / В. П. Сергеева. М.: Б. И., 2001. 160 с.

Словарь-справочник по педагогике / авт.-сост. В. А. Мижериков; под общ. ред. П. И. Пидкасистого. М.: Сфера, 2004. 448 с.

Спиркин А. Г. Основы философии: учеб. пособие для вузов / А. Г. Спиркин. М.: Политиздат, 1988. 592 с.

Чернявская А.П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации. М., 2001.